

Misses i censals: les formes materials de la vida religiosa en una parròquia rural d'antic règim*

per Carles Salazar i Carrasco

Qualsevol que estigui mínimament familiaritzat amb la documentació eclesiàstica dels arxius parroquials no pot haver deixat de constatar la importància clau de la institució de les misses de difunts: des de fundacions d'oficis i aniversaris de *die obitus* fins a l'organització de les confraries, l'administració dels bacins de les ànimes i la mateixa constitució de capellanies i causes pies, tot sembla indicar que l'entrallat institucional de les parròquies rurals d'antic règim es configurava, a diversos plans, com a veritable delegació permanent del més enllà. En el present article intentaré fer una mica de justícia a la gran quantitat de documentació que va generar aquesta singular manifestació cultural.¹ La meua finalitat consisteix a analitzar el culte als morts en les societats rurals d'antic règim, fenomen irremeiablement adscrit a la controvertida esfera de les anomenades «mentalitats», però partint d'una perspectiva certament poc comuna entre els autors especialitzats en aquest tipus d'investigacions.

Començarem donant una ullada a la gènesi conceptual de la pràctica social que anem a estudiar. Si, com més endavant veurem, les institucions funeràries d'antic règim materialitzaven mecanismes específics d'extracció de l'excedent econòmic, llur definició ideològica apareix paral·lelament com a resultat de la lluita per l'apropiació del que podríem anomenar excedent simbòlic, per l'apropiació del significat de les relacions reals. El culte als morts era un ritu popular en vigor ja des de temps immemorial,² practicat, amb l'adveniment del Cristianisme, sota

* La investigació que ha donat lloc a aquest article es va poder fer mercès a un ajut concedit pel Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya a proposta del Centre d'Història Contemporània de Catalunya, al director del qual, Josep Benet, agraeixo l'atenció amb què va acollir la meua sol·licitud. Agraeixo també els comentaris i els suggeriments de Jesús Contreras, Llorenç Ferrer, Emili Giralt, Enric Porcheras, Jaume Suau i Ignasi Terradas.

1. I que mai no ha rebut excessiva atenció de part de la historiografia acadèmica, potser amb l'excepció dels ja clàssics treballs de P. Ariès: *L'homme devant la mort* (París 1977) i M. Vovelle, *Pieté baroque et déchristianisation en Provence au XVIIIe siècle. Les attitudes devant la mort d'après les clauses des testaments* (París 1973). Vid. també J. T. ROSENTHAL, *The Purchase of Paradise* (Londres 1972) i J. WHALEY (ed.), *Mirrors of Mortality. Studies in the Social History of Death* (Londres 1981).

2. Mencionem de passada la vella polèmica entre els antropòlegs evolucionistes sobre si el culte als morts havia de ser considerat com la manifestació religiosa més primitiva de la humanitat (vid. J. GOODY, *Death, Property and the Ancestors* [Londres 1962], ps. 13-31). Fustel de Coulanges constata en el seu magnífic estudi sobre les institucions socials del món antic que «la religió dels morts resulta ser la més antiga que ha existit entre aquesta raça d'homes.

l'empara de la teoria originària de l'*interim refrigerium*. Segons aquesta teoria les ànimes havien d'esperar fins a la fi del món (*consumatio rerum*) per rebre el veredict final sobre llur salvació o condemna. Però a partir del segle v els teòlegs començaren a impugnar la celebració de misses de difunts i rituals anàlegs, i establiren aleshores que el destí definitiu de l'ànima es decidia immediatament després de la mort del cos, deslegitimant d'aquesta manera qualsevol possibilitat d'intervenció dels vius a favor dels finats. Tanmateix, tot i l'hostilitat de la teoria teològica, el culte als morts mai no va desaparèixer. És més, vers els segles VIII i IX començà a generalitzar-se la pràctica de sufragis per als difunts, primer entre els cercles monàstics i posteriorment s'estengué a la resta dels grups socials. Amb la promulgació de la doctrina del purgatori (concilis de Lió [1274], Florència [1439] i Trento [1545]) hi hagué finalment sanció oficial i les fundacions de misses de difunts envairen gradualment els arxius de totes les parròquies europees.³

Podríem, efectivament, interpretar l'assimilació d'aquest culte per part de la litúrgia cristiana com una «concessió» dels teòlegs a favor de les pràctiques rituals populars.⁴ Ara bé, el resultat de la lluita per l'apropiació de l'excedent simbòlic, aparentment transaccional, diferí de manera radical i també, així mateix, només aparent, del de la lluita per l'apropiació de l'excedent material. La institucionalització del culte als morts a les parròquies rurals de la Catalunya d'antic règim constitueix un bon exemple del tipus de prostitució a què la jerarquia eclesiàstica va sotmetre les devocions populars: llur transformació en mecanismes d'explotació econòmica. Una vegada més, la ideologia sembla invertir el sentit de les relacions reals.⁵

Abans que els homes tinguessin cap noció d'Indra o de Zeus, adoraven els morts, els temien i els adreçaven pregàries. Sembla que el sentiment religiós començà d'aquesta manera» (*The Ancient City* [Baltimore 1964], ps. 16-17).

3. Vid. P. ARIÈS, *L'homme...*, op. cit., ps. 141-200; J. BOSSY, *The Mass as a Social Institution 1200-1700*, «Past and Present», núm. 100 (agost de 1983), ps. 29-61, i *Christianity in the West* (Oxford 1985), ps. 26-30; J. CHIFFOLEAU, *Dels ritus a les creences. La pràctica de la missa a l'Edat Mitjana*, «L'Avenc», núm. 111 (gener de 1988), ps. 38-49; J. LE GOFF, *El nacimiento del Purgatorio* (Madrid 1981).

4. No és casulitat que la intel·lectualitzant Reforma veié en la institució de les misses de difunts un exemple clar de creença supersticiosa totalment incompatible amb la fe cristiana (J. CHIFFOLEAU, *Dels ritus...*, op. cit., p. 49; C. HILL, *Economic Problems of the Church* [Oxford 1971], p. 186).

5. La majoria dels historiadors del cristianisme que han estudiat el fenomen de la fundació de misses per als morts han dedicat molt poca atenció als mecanismes que permetien la transformació d'aquest capital simbòlic en capital material. Tant Ariès com Vovelle, per exemple, destaquen que aquelles fundacions constituïen una font de finançament fonamental per a l'Església, però no semblen concedir gaire importància a la natura específica d'aquesta font de finançament. Només Rosenthal ens ofereix una aproximació més «materialista» en el seu estudi de les capellanies angleses del segle XIV, tot i que refusa explícitament considerar-les com a formes d'explotació econòmica i prefereix conceptualitzar-les com a mecanismes de reciprocitat comunitària (vegeu la bibliografia a la nota 1). En canvi, fa una colla d'anys que el vell Maine ja va alludir explícitament, en una obra poc coneguda, a l'explotació institucionalitzada per la creença en el purgatori (*Early Law and Custom* [Londres 1883], ps. 61-84).

Del capital simbòlic al capital material

La institucionalització del culte als morts s'acomplí mitjançant la seva conversió en fundacions de misses de difunts. Anem a veure què significaven exactament aquestes fundacions. Utilitzaré com a documentació base les dades procedents de l'arxiu de la parròquia de Santa Coloma de Centelles. El 29 d'agost del 1749 el prevere Gabriel Serra dictà la seva darrera voluntat i ordenà la fundació d'un «aniversari ab Prosa, ab Capas, bordons y acòlits celebrador perpètuament per lo Rector y Comunitat de dita Iglésia de Centelles per la mia Ànima... volent que per dit aniversari sia entregat a dit Rector y Comunitat Noranta lliuras per a què les esmercen a for de censal en lloch tuto, y seguín en nom y obs. de dit Aniversari». Aquell mateix dia fou datat també el testament de Madrona Colobrans, en què «manà que li fossen celebradas tantas missas de Charitat 6 sous quiscuna quantas se poguessen celebrar del valor de unas arrecadetas quels guardava Maria Mansó. Morí als 7 de gener de 1750... se li ha celebrat lo offici de sepultura y als 7 y 11 de setembre de 1750 lo offici de Nov. i Cap d'Any».⁶ Exemples com aquests podrien multiplicar-se indefinidament, tant els corresponents a misses perpètuas com a misses acumulades, i escampats per la pràctica totalitat dels grups socials. El 1750 la parròquia de Centelles tenia enregistrades un total de 8.961 fundacions d'oficis funeraris. Darrera d'aquesta extraordinària mostra de devoció per part dels centellencs, s'hi amuntegava un fons de 80.140 lliures, esmerçat en 463 censals repartits entre 356 censataris. Un parell d'anys abans, aquest mateix capital havia produït una renda efectiva de 3.099,25 lliures.⁸

La fundació d'una missa era, doncs, simplement, d'una banda, un acte d'inversió de capital simbòlic que tenia per objectiu maximitzar el benestar de l'ànima (minimitzant-ne la condemna) després de la mort del cos. Però, d'altra banda, constituïa també un acte d'inversió de capital material que tenia per objectiu proveir d'actius líquids el sistema creditici de la societat rural d'antic règim.

Una reciprocitat difractada

L'administració de les enormes quantitats de diners dipositades a les esglésies en concepte de fundacions de misses fou objecte, lògicament, d'una acu-

6. Arxiu Parroquial de Santa Coloma de Centelles (d'ara endavant, APSCC), lligall M/6.

7. «Des del segle XIV que la noblesa dotava capellanies perpètuas les classes mitjanes s'inscrivien en les confraries piadoses, pràcticament tothom finançava trentals o aniversaris, els pobres pagaven per misses simples. La satisfacció d'aquesta demanda era la principal o l'única activitat d'un gran i creixent nombre de sacerdots» (J. Bossy, *Christianity...*, *op cit.*, p. 28).

8. APSCC, lligall F/4 i vol. L/60. Per a estudis sobre els sistemes censalistes de les institucions eclesiàstiques, *vid.* L. FERRER, *L'Església com a institució de crèdit: les quotidianes distribucions de la Seu de Manresa en els segles XVIII i XIX*, «Recerques», núm. 18 (1986), p. 27; E. TELLO, *La utilització del censal a la Segarra del set-cents: crèdit rural i explotació usurària*, «Recerques», núm. 18 (1986), ps. 47-71, i *Pagesos, menestrals i rendistes. Cervera i la Segarra en l'arrencada industrial catalana*, tesi doctoral, inèdita (Universitat de Barcelona 1987), ps. 668-760.

rada regulació. El codi de dret canònic recull una part d'aquesta regulació al seu títol xxx (cànons 1544-1551). Fixem-nos en la definició jurídica de l'acte fundacional d'un ofici de difunts. Segons el canón 1.544, la fundació d'una missa genera un vincle de caràcter *sinalagmàtic*; ⁹ en altres paraules, mitjançant aquell acte fundacional es crea, des del punt de vista legal, una relació en certa mesura anàloga a les que en un altre context Sahlins definí com a «reciprocitat equilibrada» (estricte equivalència entre prestació i contraprestació), a efectes de conceptualitzar la relació social «primitiva» menys antagonica a la moderna societat contractual.¹⁰

Conèixer la naturalesa formal d'aquesta vinculació és important per diverses raons. En primer lloc, pel que fa a la identitat dels seus subjectes, atès que aquells variaven d'acord amb el tipus de missa fundada i llur variació alterava essencialment, al seu torn, el significat de la relació que els unia. En les misses acumulades el vincle s'establia entre fundador i celebrant (tants diners dipositats, tantes misses); en els oficis perpetus, en canvi, el fundador era substituït pel censatari o censataris que havien obtingut el capital fundacional. El vincle s'establia, per tant, entre celebrant i censatari. Així, mentre que la celebració d'una missa acumulada estava en funció de la quantitat del llegat cedit a l'església, la d'un ofici perpetu depenia del pagament de les pensions del censal o dels censals en què s'havien esmerçat els diners de la fundació. De manera que els endarreriments en els pagaments de les pensions havien de provocar automàticament, d'acord amb el caràcter sinalagmàtic de la relació jurídica creada, endarreriments paral·lels en les corresponents celebracions. Si observem els llistats de censals de qualsevol parròquia comprovarem que cada censal era registrat juntament amb les misses a qui expectaven els seus rèdits, a fi i efecte que en tot moment poguessin ser coneguts els pagaments que s'havien fet i els oficis que tenien assignats. A la seva visita pastoral del 3 de novembre del 1739 el bisbe Raimon de Marimon esbossà el següent model per al seguiment d'aquesta detallada comptabilitat:

«Tal funda tantas missas, o Aniv. caritat celebradoras en tal altar tals dias, ab tals circumstancias (cas que lo fundador no demania de especiales), consta de acte de fundació, o del testament rebut de tal Notari tal dia, mes y any, y si és en la present escrivania, ho expressarà al peu de esta partida.

»Fa fulano de tal part a aquesta fundació els tants de tal mes de pensió de censal — tant.

»Consta ab acte rebut en poder de tal Notari tal dia, mes y any, y és lo acte en la present escrivania si és que hi sia.

»Deixarà en blanch lo restant de aquella pàgina per notar quan se quita lo censal, hont se ha deixat lo preu ab lo dia, mes y any, y així mateix quan se reesmersa qui sel ha encarregat, y en poder de quin Notari se ha rebut lo acte ab dia, mes y any.»¹¹

D'altra banda, el conjunt de les fundacions que constaven «en nòmina» es

9. «*Fundatio, legitime acceptata, naturam induit contractus synalagmatici: do ut facias*» (*Codex Iuris Canonici* [Roma 1917], p. 449).

10. M. SAHLINS, *La economía de la Edad de Piedra* (Madrid 1977), ps. 212-213.

11. Arxiu Episcopal de Vic, Visites Pastorals, vol. 1223-a, foli 182.

distribuïen en tres categories: cobrables, de difícil cobrament i incobrables; cosa que fa pensar en una classificació paral·lela de les ànimes en salvables, de difícil salvació i insalvables, en funció de la liquiditat de llurs crèdits espirituals o, en altres paraules, de llur convertibilitat de rèdits simbòlics en rèdits materials. A la nostra parròquia de Centelles, les 3.099,25 lliures efectivament ingressades l'any 1748, equivalents a un 77,35 % de la renda teòrica, es traduïen en endarreriments en les celebracions de misses que afectaven el 12,8 % de les misses fundades, per bé que només un 53,7 % consten en aquell moment com a efectivament celebrades, i el restant 33,5 % apareixen com a vacants per diverses raons —fonamentalment per ròssecs o perquè les rendes havien estat esmerçades en alguna causa pia.¹²

El que vull remarcar amb això és la distorsió que la institució dels oficis perpetus introduïa en el joc de reciprocitats simbòliques i materials derivades de l'acte fundacional d'una missa. La mitigació dels turments del purgatori —aconseguida mercès a la celebració dels corresponents sufragis— depenia en aquest cas no pas de les bones accions realitzades pel condemnat, ni tan sols de les bones accions que es podrien fer posteriorment gràcies al seu llegat (les misses acumulades), sinó de les bones accions d'un tercer —el pagament de les pensions per part del censatari—, amb qui el pobre condemnat segurament no tenia res a veure.¹³

Però aquesta difracció subjectiva que afectava l'orientació de les vinculacions engendrades per la fundació d'una missa anava acompanyada també d'una difracció objectiva paral·lela. No oblidem que la natura recíproca de la relació jurídica creada apareixia —d'aquí el seu caràcter *contractual*— com a negació formal del seu contingut material acomplert en la relació usurària que unia el celebrant de l'ofici amb el cessionari del capital fundacional. De la mateixa manera que Mauss revelà la desigualtat formal originada i originant de les relacions de reciprocitat generalitzada característiques d'una situació d'igualtat material entre les parts, nosaltres podríem dir que la reciprocitat equilibrada constituïda en relació contractual que té com a premissa l'estricta igualtat formal entre les parts esdevé, al seu torn, l'imaginari jurídic que disfressa llur desigualtat material, en aquest cas la desigualtat material existent entre censalista i censatari.

12. APSCC, lligall F/4. Naturalment que amb aquesta constatació de cap manera no intento qüestionar la vocació espiritual i l'honestat moral dels subjectes específics a qui s'havia encarregat la celebració de les misses. No és l'eticitat de les disposicions subjectives l'objecte d'anàlisi d'aquest article, sinó llur objectivació en relacions socials materials, susceptibles també, evidentment, d'una apreciació valorativa però independent de les motivacions personals que determinen la moralitat o immoralitat de la conducta dels individus vinculats per aquelles relacions.

13. La justificació teològica d'aquest singular mecanisme expiatori vingué de la mà de sant Tomàs d'Aquino i la seva teoria sobre la compensació objectiva dels pecats i les bones accions, en virtut de la qual ambdues categories s'anul·len mútuament, independentment del subjecte que realitza uns i altres. Teoria força criticada pels reformadors anglesos durant el segle XVIII (J. Bossy, *The Mass...*, op. cit., ps. 43-44).

Les vies d'accés

L'articulació de les misses de difunts amb la institució del censal permetia a l'Església de controlar un importantíssim mecanisme d'extracció i de redistribució de l'excedent a la societat rural d'antic règim. La natura classista d'aquest mecanisme la podem inferir de l'estudi de dues institucions que apareixen, justament, com a transformacions estructurals del mateix fenomen del culte als morts: les causes pies i els beneficis eclesiàstics.¹⁴ De fet, el culte als morts constitueix també una altra transformació estructural d'un fenomen al qual més endavant em referiré detingudament: el procés de reproducció de relacions socials que té lloc arran de la mort de qualsevol subjecte, o —cosa que és el mateix— les característiques estructurals dels sistemes hereditaris com a formes institucionalitzades específiques de reproducció social.

Però anem per parts: deixem de moment la qüestió dels sistemes hereditaris i fixem-nos en les vies d'accés a l'organisme eclesiàstic, els beneficis i les causes pies, que, com acabem de notar, no són sinó dues versions diferents de les fundacions de misses per als difunts. Beneficis i causes pies eren dues vies d'accés complementàries, no alternatives, de manera que qui en rebia un segurament havia gaudit amb anterioritat de l'altra també. Ho veurem tot seguit.

Un benefici eclesiàstic o capellania collativa pot ser definit com una fundació de misses amb la particularitat que el fundador designava el prevere que havia de celebrar els corresponents oficis —i, conseqüentment, apropiar-se'n els rèdits respectius—. Una causa pia, a la seva vegada, constituïa també una fundació de misses, però aquí el fundador estipulava una destinació específica per als rèdits generats, diferent del mer finançament de sufragis funcnaris, en cas de donar-se un seguit de circumstàncies predeterminades. En tot moment ens trobem amb el mateix acte de base: l'establiment d'un capital amb càrrec de misses en una institució eclesiàstica, però amb certes variacions estructurals relacionades amb les funcions específiques a desenvolupar per cada modalitat; cosa que, dit sigui de passada, determinava que el capital necessari per a realitzar aquest tipus de fundacions fos força més alt que el que calia per a una fundació de misses simple.

La importància d'un benefici radicava en el fet d'atorgar al seu possessor la qualitat de membre d'una determinada comunitat de beneficiats, més que no pas en la seva renda específica —rars vegades superior a les 10 o 12 lliures anuals—, car era dels rèdits generals de la comunitat d'on els preveres obtenien la més gran part de llurs ingressos. Tornem al cas de Centelles. Segons Pladevall, la constitució de la Reverenda Comunitat de Rector i Preveres de Santa Coloma de Centelles obeí a la necessitat de regular la fundació de beneficis que s'havia anat produint d'ençà del segle XIV. En el moment de la seva creació, l'any 1594, la comunitat disposava de cinc beneficis de provisió antiga i onze per-

14. Vid. L. FERRER, *L'Església, op. cit.*, i *Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya central (segles XVIII-XIX)* (Barcelona 1987), ps. 620-624 i 631-637; N. SALES, *Església, masia i poble (segles XVI, XVII i XVIII)*, «Revista de Catalunya», núm. 16 (febrer de 1988), ps. 60-72; E. TELLO, *Pagesos...*, *op. cit.*, ps. 688-690; I. TERRADES, *El món històric de les masies* (Barcelona 1984), ps. 132 i ss.

sonats de sacerdots que s'ordenaven amb el títol dotal de «fills de la vila».¹⁵ Divuit beneficiats apareixen a la documentació de finals del segle XVII; entre 20 i 25 oscil·laren al llarg del segle XVIII, i entre cinc i deu al llarg del segle XIX. Els preveres centellencs obtenien les seves mesades del conjunt dels ingressos de la Comunitat, dividits en dues partides: misses i distribucions. En concepte de misses rebien el que els corresponia d'acord amb els oficis celebrats durant tot el mes, i en concepte de distribucions es repartien la resta dels ingressos en funció dels altres serveis remunerats realitzats també durant el mes. El conjunt de les dues partides proveï una mitjana d'ingressos anuals per prevere entre 170 i 180 lliures al llarg del segle XVIII.¹⁶

Però el que jo volia destacar dels beneficis eclesiàstics com a vies d'accés al control de les xarxes de distribució de l'excedent i, per aquesta raó, com a aparells constitutivament adscrits a una estructura de classe, és el sistema de nomenament dels beneficiats. La funció principal la desenvolupava aquí sens dubte la institució del patronat. La facultat d'adjudicació d'un benefici era en mans del seu patró, que era normalment el mateix fundador o un dels seus descendents. El poder decisor del patró variava, això no obstant, segons el tipus de fundació. En les fundacions anomenades de patronat de sang actiu el patró designava directament el beneficiat d'entre una terna presentada per l'ordinari diocesà; quan la fundació era de patronat de sang passiu el patró es limitava a presentar la terna a l'ordinari perquè aquest escollís. A Santa Coloma, el patronat dels beneficis de la Comunitat corresponia als hereus dels masos més importants. L'hereu del mas Coromines posseïa el patronat del benefici de Santa Maria i de Sant Marçal; el del mas Montpar, el de la Mare de Déu de la Concepció; el del mas Canes, el de Sant Joan Baptista; també algunes famílies benestants de la vila gaudien de patronats, com ara els Colobrants, els Giol, etc. Es tractava, en definitiva, d'un instrument clau en mans de les classes dominants.¹⁷

Vegem ara l'altra via d'accés a l'organisme eclesiàstic: les causes pies, completament indispensable del benefici, com ja he indicat abans. El detentor d'un benefici havia de posseir prèviament un capital cultural que legitimés la seva funció d'administrador de l'excedent simbòlic de la comunitat, el culte als morts, i que li permetés transformar aquest excedent simbòlic en l'excedent material procedent de les rendes produïdes per les fundacions de misses. El capital cultural necessari per detenir legítimament un benefici eclesiàstic es concretava en un grau en teologia, que havia de ser finançat d'alguna manera, és a dir, que havia de ser al seu torn resultat de la transformació d'un capital material originari la provisió del qual constituïa precisament l'objectiu de les causes pies, veritable «sistema de beques» de la societat rural d'antic règim.

Igual com hem vist per a les capellanies, i igual com succeeix en qualsevol sistema de beques, l'element decisiu consistia en la forma de designació dels beneficiaris. Aquí no hi havia cap intervenció externa, com era el cas de la de l'ordinari diocesà per als beneficis eclesiàstics, sinó que normalment el mateix

15. A. PLADEVALL, *Centelles. Aproximació a la seva història* (Ajuntament de Centelles 1987), ps. 118-119.

16. APSCC, vols. F/9, F/14 i F/15.

17. A. PLADEVALL, *op. cit.*

fundador deixava ja ben clar qui tindria el dret de gaudir dels rèdits de la fundació. Prenem un exemple qualsevol de les 17 causes pies que he aconseguit documentar a l'arxiu de Santa Coloma.¹⁸ El 5 de juny de 1733 el reverend Tomàs Bañeras fundà una causa pia amb un capital de 1.400 lliures. Aquest capital fou dividit en cinc lots de 600, 280, 200, 200 i 120 lliures, que foren cedits, respectivament, a cinc censataris. El total de les 1.400 lliures generava una renda teòrica anual de 70 lliures que havien d'esmerçar-se, segons l'escriptura de fundació, de la manera següent. En primer lloc, les misses: celebració d'aniversaris *de die obitus* i oficis de sant Tomàs Apòstol juntament amb 12 misses de caritat d'una lliura. Però tan aviat com algun dels fills naturals i legítims de l'hereu del mas Bañeras descobreixi la seva ineluctable vocació espiritual, cessaran les celebracions equivalents a la quantia de 25 lliures, que seran entregades al piadós cabaler l'any que entri a estudiar filosofia, i 25 més en rebrà quan comenci a estudiar teologia. A més, si finalment decideix graduar-se en teologia, «en Teologia tansolament y no per altrás graus», remarca el fundador, se li concediran 100 lliures, que haurà de tornar si passats tres anys encara no ha aconseguit la seva graduació.

No és veritat, tanmateix, que les causes pies tinguessin com a única finalitat el finançament dels estudis eclesiàstics dels futurs beneficiaris de les capellanies. De les 16 causes pies arxivades a Santa Coloma en què s'especifica com cal esmerçar les rendes generades, només cinc recullen explícitament aquell objectiu, mentre que les restants havien de destinar llurs rèdits a proveir dots per a les donzelles de masos determinats —i això també és força significatiu pel que més endavant diré. En qualsevol cas, el que m'interessava destacar aquí era la manera com s'intitulava el possessor: gaudir d'una causa pia es restringia als membres d'un determinat llinatge. Un altre instrument, doncs, en mans dels sectors socials poderosos, els únics que, igual com succeïa amb els beneficis, podien acumular capital suficient per fer la corresponent fundació.

Comptat i debatut, que les causes pies i els beneficis apareguin com a dues versions del mateix fenomen de la fundació de misses per als morts esdevé així ben poc sorprenent. La institucionalització de les vies d'accés als organismes eclesiàstics mitjançant transformacions estructurals de la mateixa institució a través de la qual es realitzava l'apropiació de l'excedent simbòlic de la comunitat permetia, precisament, la legitimació d'aquelles vies d'accés, és a dir, la seva negació com a relacions d'explotació i com a mecanismes de reproducció de relacions d'explotació. Res no podia ser més legítim que la fundació de sufragis per als difunts en una societat en la qual aquesta pràctica ritual constituïa l'expressió comuna del seu excedent simbòlic; res no podia servir millor que la fundació de sufragis de difunts com a cobertura ideològica del mecanisme de reproducció de la seva estructura de classe.

18. APSCC, vol. M/8.

Distribució i reproducció

Recapitem una mica el que portem vist fins ara. La invenció del purgatori va permetre a la jerarquia eclesiàstica reconceptualitzar el culte als morts i apropiarse així l'excedent simbòlic de la comunitat i, en conseqüència, també el seu excedent material mitjançant la conversió d'aquell culte en fundacions de misses de difunts, forma institucional que canalitzava, sota l'aparença d'una relació de reciprocitat equilibrada, la transformació del capital simbòlic invertit en la maximització del benestar *post mortem* de l'ànima en capital material per ser invertit en censals. El binomi missa-censal constituïa, per tant, un mecanisme enginyós en mans de l'Església per a la concentració i redistribució d'excedents en virtut de la seva capacitat de transformació del capital simbòlic procedent del culte als morts en capital material per al sistema creditici. Sabem que aquest mecanisme era, al seu torn, en poder de les classes dominants mercès al control que tenien de les vies d'accés als organismes eclesiàstics. Però el que no sabem encara és per què havia de ser a través precisament de les misses i els censals que calia portar a terme aquella importantíssima funció.

Per una part, tenim la missa de difunts, formalització d'una ancestral pràctica ritual de la qual podem trobar exemples anàlegs a les més diverses formacions socials. Crec que no vaig desencaminat si defineixo aquest tipus de culte com a ritual de reproducció social.¹⁹ La mort de qualsevol individu planteja sempre el problema de la reproducció de la seva personalitat social, especialment en aquelles situacions en què les titularitats jurídiques fonamentals (propietat dels mitjans de producció, etc.) s'alteren principalment només per la mort de llurs subjectes, és a dir, situacions d'escassa mobilitat social que normalment es corresponen amb el predomini d'un mode de producció pre-capitalista. Això significa que en aquest context totes les activitats socials, sagrades i profanes, rituals i estratègiques, articulades al voltant de la mort han de remetre's, de la manera que sigui, a una estructura específica de relacions socials, que alhora no és sinó una estructura específica de contradiccions socials la reproducció de la qual ha de constituir sempre llur objectiu final.

El censal, d'altra banda, legalitzava un mecanisme de crèdit i, al mateix temps i per la mateixa raó, una forma d'extracció de l'excedent especialment adequada a les característiques de les societats agràries. Per una part, el censal pressuposa la no-separació del productor dels seus mitjans de producció, car el lliurament de capital no amortitzable al censatari significa, en darrera instància, entregar els mitjans de producció al productor a canvi d'una participació en el producte final. Per altra part, la canalització de l'extracció de l'excedent a través de les relacions de distribució (en aquest cas, dels instruments de crèdit), i no de les relacions de producció, constitueix un tret característic de les societats pre-capitalistes en general, en què el procés de producció es realitza encara de manera no alienada, precisament perquè les seves condicions objectives pertanyen encara al productor. D'aquí la importància de l'esfera de la distribució en l'estudi de les

19. «Les creences en el més enllà semblen estar relacionades amb la contradicció bàsica que existeix entre la continuïtat del sistema social... i la impermanència del seu personal» (J. Goody, *Death...*, op. cit., p. 27).

societats agràries; d'aquí, per tant, la importància de l'Església, com a titular d'un sistema de distribució per mitjà dels seus instruments de crèdit, a la Catalunya d'antic règim.

Arribats aquí, penso que estem en condicions d'esbossar una interpretació global de les institucions que hem anat analitzant fins al moment. Comencem per la mateixa mort. En una societat pre-capitalista la desaparició de qualsevol individu no només comporta un terrible xoc emocional per als seus parents i amics, sinó que representa també un fenomen d'una complexitat sociològica extraordinària, especialment —insisteixo— perquè planteja d'una manera absolutament ineludible el problema de la reproducció de la xarxa de relacions socials de què el desaparegut era titular. És lògic, doncs, que un fet de tanta transcendència (des del punt de vista sociològic) hagi de ser regulat i codificat per les institucions encarregades dels afers transcendents per definició: les institucions religioses. Vegem-ho una mica més detingudament.

L'Església, a la societat catalana d'antic règim, era l'administradora de l'excedent simbòlic de la comunitat i titular, com acabem de fer notar, dels mecanismes d'extracció i de redistribució de l'excedent econòmic. Constitueix ja un lloc comú definir la funció sociològica de l'Església com la institució que acollia els fills segons en societats agràries on predominava la primogenitura com a sistema hereditari.²⁰ L'argument és força conegut, però val la pena que ens hi referim, encara que sigui molt breument. Tota societat de classe ha de reproduir-se mitjançant algun mecanisme que tendeixi a reproduir entre els individus de les noves generacions l'estructura de desigualtats sòcio-econòmiques que definia les relacions socials dels seus antecessors. Hem vist abans que en un context d'escassa mobilitat social la mort representava un punt d'inflexió importantíssim en aquest procés de reproducció; per això les lleis successòries esdevenen aquí el mecanisme reproductiu fonamental, en concret, les lleis hereditàries, si el que es tracta de reproduir són desigualtats en la possessió de béns i recursos materials. Una situació d'aquestes característiques fa pensar, a més a més, en un sistema d'herència partible com la solució més adient per a les classes propietàries, aparentment l'únic sistema que concedeix a cada individu de les noves generacions la possibilitat de replicar el *status* sòcio-econòmic dels seus progenitors. Però les coses es compliquen si, a més d'una societat de classe, es tracta també d'una societat agrària. Aquell requisit imprescindible del procés de reproducció social pot entrar aquí en contradicció amb una no menys imprescindible condició del seu procés específic de producció econòmica: la preservació de la terra com a unitat productiva, que es veu així amenaçada per la necessitat social i la possibilitat jurídica de la seva fragmentació. Doncs bé, del fet que el sistema d'herència predominant a la Catalunya d'antic règim fos la primogenitura, se'n deriva que la qüestió que havien de resoldre les estratègies hereditàries no consistia a mantenir la terra com a unitat productiva, car el mateix sistema hereditari n'impedia ja la divisió, sinó a reproduir el *status* sòcio-econòmic d'aquells que no podien heretar la terra: les filles i els fills segons.

Per això l'Església proporcionava una sortida, especialment en relació amb els fills segons, que podien fer els estudis eclesiàstics amb l'ajut d'alguna causa

20. Vegeu la bibliografia de la nota 14.

pia fundada per algun de llurs besavis i gaudir després d'un benefici, el patronat del qual requeria segurament en algun membre de la família.²¹ Però també la reproducció social de les filles s'assegurava en bona mesura a través de les institucions eclesiàstiques: recordem que una de les finalitats fonamentals de les causes pies consistia a proveir dots per a les donzelles dels mateixos masos d'on provenien els futurs capellans. Podríem concloure, doncs, que a la Catalunya d'antic règim la reproducció social dels membres de les classes dominants que no podien accedir als mitjans de producció es realitzava a través de les relacions de distribució, concretament del sistema creditici controlat per l'Església.

Comencem així a adornar-nos de la funció, importantíssima, que tingué el culte als morts en aquest context. La seva conversió en fundacions de misses de difunts alimentava les institucions de crèdit que constituïen la base material per a la reproducció social dels fills i les filles dels masos benestants que no podien heretar la terra.

Ho veurem encara més clarament si prenem un exemple procedent d'un context totalment diferent. A la comunitat pagesa de Murelaga, al País Basc, la mort també donava lloc a la celebració de misses de difunts, però llur finançament diferia radicalment del mecanisme que acabem d'estudiar per a la Catalunya d'antic règim. El pagament dels sufragis funeraris es feia per mitjà d'una institució anomenada *artu-emon*, que consistia en un seguit de donacions realitzades pels diferents grups domèstics de la comunitat als familiars del desaparegut. Aquestes transaccions generaven vincles de reciprocitat entre donant i donatari, de manera que aquest darrer s'obligava a entregar una contraprestació similar quan la mort afectés un dels membres dels grups donants. Veiem així que el culte als morts funciona aquí també com a ritual de reproducció de re-

21. De fet, el sistema causes pies - beneficis eclesiàstics no és sinó una modalitat específica d'un mecanisme de reproducció social força generalitzat en les societats rurals d'antic règim. Prenem, per exemple, les *Scholarships-fellowships* de les tradicionals universitats de Cambridge i Oxford a Anglaterra. En principi, els paral·lelismes estructurals entre les dues formacions socials són molt clars: en ambdós casos ens trobem amb una societat agrària reproduïda per mitjà d'un sistema d'herència impartible. Això significa, com acabem de veure, que cada relleu generacional planteja a les classes propietàries el problema de la reproducció del *status* social dels fills que no poden heretar la terra. La fundació d'un benefici eclesiàstic aquí, la fundació d'una *fellowship* allà, constituïen una solució. Però l'homologia entre les dues institucions no acaba aquí. Tots sabem que un capellà catòlic no pot contraure matrimoni. La raó estructural d'aquest celibat obligatori és molt simple en termes del tipus de societat de què estem tractant. Si la institució d'un benefici eclesiàstic servia per reproduir el sector de la classe dominant, que per imperatius del procés de producció no podia accedir als mitjans de producció, és lògic que aquesta situació donés lloc a una paral·lela marginació dels mitjans de reproducció biològica (les dones), car en cas contrari el problema que resolvia el benefici eclesiàstic es multiplicaria *ad infinitum* a cada nova generació de fills d'un beneficiat. Doncs bé, no fa pas gaire temps que el titular d'una *fellowship* d'un *college* de Cambridge o Oxford tenia també prohibit el matrimoni. I, per si tot això fos poc, n'hi ha prou de visitar qualsevol d'aquells *colleges* per acabar de confirmar l'homologia que estic defensant. Comprovarem que tots tenen una capella adjunta a l'edifici principal. No era únicament la devoció dels estudiants piadosos el que s'intentava satisfer amb la construcció d'aquests annexos, sinó que constituïen la seu per a la celebració de misses per a l'ànima dels fundadors de les *fellowships* i *scholarships* del *college* corresponent! (vid. W. K. JORDAN, *Philanthropy in England 1480-1660. A Study of the Changing Patterns of English Social Aspirations* (Londres 1959), i *The Charities of Rural England 1480-1460* (Londres 1961).

lacions socials. La realització d'aquesta mena de transaccions reproduïa cada cop que tenia lloc la mort d'un membre de la comunitat la xarxa de reciprocitats generalitzades que determinaven les relacions econòmiques entre els diferents grups domèstics.²²

La societat rural catalana d'antic règim, en canvi, no era un model de reciprocitat comunitària, sinó que es constituïa a partir d'una estructura de classe perfectament definida. Una estructura materialitzada en bona part (tot i que no exclusivament) en les relacions de distribució que canalitzava el sistema censalista, i que proveïen la base material per a la reproducció d'un determinat sector de les classes dominants. En aquestes circumstàncies, apareix com a perfectament lògic que les fundacions de misses de difunts estiguessin orgànicament integrades en la institució del censal. Perquè precisament era per mitjà d'aquesta institució que el ritual de reproducció social per antonomàsia en un context pre-capitalista, el culte als morts, havia de reproduir l'específica estructura de classe d'aquella societat; i era, així mateix, per mitjà del culte als morts que la maximització del capital material invertit en censals podia acomplir-se com a relació material d'explotació en la mesura que apareixia sublimada (i, per tant, denegada) sota la forma d'una estratègia de maximització del capital simbòlic invertit en la celebració d'oficis funeraris.

Misses de difunts i revolució burgesa

L'estudi d'un fenomen cultural ens ha dut així fins a la mateixa medulla de les relacions socials materials que defineixen la natura d'una determinada formació social. Si el culte als morts consistia simplement en la traducció ideològica del mecanisme de reproducció d'aquelles relacions socials, tot fa pensar que llurs alteracions havien de repercutir necessàriament també en aquell mecanisme de reproducció. El culte als morts sobrevisqué a la descomposició de la rànica societat rural en què desenvolupava una funció tan important?

«Les institucions fundades pels nostres avantpassats o nascudes quasi espontàniament en cada contrada... les escoles comunals i altres fundacions benèfiques que per llargs segles foren honor i consol dels pobles, que dintre de si tenen tot el necessari per a la vida moral i fins material, han caigut als peus del colós tirà, l'estat modern.»²³ Així descrivia Torras i Bages el destí que sofriren amb el triomf de la revolució burgesa totes les entitats i organitzacions adscrites a l'antic règim. Certament, la transició a la societat capitalista significà una expansió sense precedents del poder de l'estat. Ho comprovarem en aquest darrer apartat, on intentaré finalment donar compte de com aquesta expansió afectà l'embolcall institucional vertebrat al voltant de les fundacions de misses.

Coneixem amb el nom de desamortització el procés jurídic que regulà la desarticulació econòmica de l'Església d'antic règim i la seva consegüent subordinació política. La llei que inicià aquest procés en relació amb els béns de la

22. W. A. DOUGLASS, *Death in Murelaga. Funerary Ritual in a Spanish Basque Village* (Seattle i Londres 1969).

23. J. TORRAS I BAGES, *Obres completes* (Barcelona 1935), vol. VI, p. 128.

clerecia secular fou la del 2 de setembre de 1841, complementària d'una altra de promulgada el 19 d'agost d'aquell mateix any. El text de la llei de setembre començava de manera força contundent i declarava béns nacionals totes les propietats de la clerecia secular. Contundència que s'esmortéia ràpidament a la llum de les importants excepcions establertes a l'article sisè, de les quals ens interessa especialment la primera: «*Se exceptúa de lo dispuesto en los artículos anteriores... Los bienes pertenecientes a prebendas, capellanías, beneficios y demás fundaciones de patronato de sangre activo o pasivo.*»²⁴ Una manera ben aigualida de començar la desamortització que, tanmateix, no va descoratjar l'alcalde liberal de la vila de Centelles: un mes després de la promulgació de la llei l'arxiu de la Comunitat de Preveres fou segellat i els seus béns confiscats. La resposta dels clergues centellencs, d'altra banda, tampoc no es va fer esperar. Martí Palmarola i Ignasi Subirana, preveres arxivers, acudiren immediatament a la Junta Inspectora de Béns de la Clerencia sollicitant que els béns de la Comunitat de Centelles fossin declarats no nacionals en base a l'excepció primera de l'article sisè de la llei del 1841. El que sí que es va fer esperar, en canvi, fou la resposta dels poders públics. El 22 de setembre del 1842, quasi un any després de l'agostarada acció de l'alcalde, la Junta Inspectora trencà el silenci i es pronuncià en els termes següents: «*Instruido sobre el particular el oportuno expediente en méritos del cual se oyeron los pareceres del Asesor y de las oficinas, y resultando de lo expuesto por el primero que realmente los beneficios de que consta dicha Comunidad son de la clase referida... la Junta en sesión del día de ayer conformándose con el parecer de su Asesor y con lo manifestado por las oficinas, acordó que la indicada Comunidad de Centellas sea reintegrada en la posesión y goce de sus bienes.*»²⁵ Es lliurà així de moment la Comunitat de l'engolidora expansió de l'estat liberal. Però el procés no havia fet sinó començar.

L'esdeveniment que acabo de transcriure reflecteix de manera bastant clara un dels aspectes més decisius de tot el procés desamortitzador: la conceptualització jurídica de les rendes de l'Església. Nosaltres hem diferenciat, d'una banda, entre les fundacions de misses simples i, d'altra banda, les seves dues transformacions estructurals: les causes pies i els beneficis eclesiàstics. La llei féu una diferenciació lleugerament diferent. Les fundacions de misses simples i les causes pies foren assimilades al concepte de *capellanías laicals*, a les quals calia aplicar la legislació desamortitzadora de l'11 d'octubre de 1820.²⁶ D'acord amb aquesta normativa, i segons, sobretot, la interpretació que li va donar la juris-

24. Vid. M. MARTÍNEZ ALCUBILLA, *Diccionario de la Administración española* (Madrid 1916), vol. VI, ps. 720-722; F. TOMÁS Y VALIENTE, *El marco político de la desamortización en España* (Barcelona 1971), ps. 99-113.

25. APSCC, lligall L/113.

26. La sentència del 4 d'octubre de 1872 aclarí que «*cuando el fundador de una capellanía la dió un carácter puramente laical, denominándola capellanía con cargo de misas sin haber intervenido en la fundación autoridad eclesiástica ni haberse espiritualizado los bienes, ni constituido como título hábil para la ordenación, no puede calificarse de colativa, ni ser aplicable a ella las leyes referentes a esta clase de capellanías, que equivalían a verdaderos beneficios eclesiásticos, sino que la corresponde el concepto de legado pío, o patronato de legos, y constituye una vinculación civil sometida a la ley de 11 de octubre de 1820*» (M. MARTÍNEZ ALCUBILLA, *Diccionario...*, op. cit., vol. II, ps. 941-942).

prudència,²⁷ quedava suprimit qualsevol tipus de vinculació perpètua del patrimoni, però no així la mera adscripció d'un capital a la satisfacció d'una determinada càrrega espiritual o piadosa. Formalment, doncs, les fundacions de miseres simples no varen ser abolides. Sí, en canvi, les causes pies en la mesura que significaven l'adscripció d'un capital a favor de determinades famílies, car en aquest cas la càrrega no podia ser considerada com a «espiritual o piadosa» ni es podia aplicar la llei de Beneficència del 1849.²⁸

Els beneficis eclesiàstics, per altra part, foren definits com a *capellanies collatives* i sofriren una història legislativa que reproduiria fidelment els vaivens de la revolució burgesa espanyola. La vigència de la llei del 19 d'agost de 1841, que hem vist anteriorment, fou suspesa per un reial decret promulgat l'11 de març de 1843 i derogada finalment per un altre reial decret el 30 d'abril de 1852, segons el qual es declaraven subsistents totes les capellanies collatives els béns de les quals no haguessin encara estat adjudicats a les famílies respectives. Però el 6 de febrer de 1855 aparegué un altre reial decret que restaurava la vigència de la llei del 1841 fins que el 28 de novembre de l'any següent un tercer reial decret suspengué els efectes de l'anterior.²⁹ No fou fins al conveni amb la Santa Seu del 1859, addicional a l'anterior Concordat del 1851, i legalitzat per una llei del 4 d'abril de 1860, que es tornà a tractar de la qüestió.³⁰ Tanmateix, la regulació de les capellanies collatives fou remesa a un conveni particular que no aparegué fins el 24 de juny de 1867.

Aquest conveni particular declarà subsistents les capellanies els béns de les quals no haguessin estat reclamats abans de la publicació del reial decret del 28 de novembre de 1856. Pel que fa a la resta, és a dir, les que havien estat objecte de reclamació, calia atènyer-se als resultats de llur causa respectiva. En qualsevol cas, el conveni disposà que les famílies a les quals els tribunals adjudi-

27. *Vid.* la resolució del 20 d'abril de 1906 a M. MARTÍNEZ ALCUBILLA, *Diccionario...*, *op. cit.*, vol. IX, p. 250.

28. Segons el text refós de les sentències del 3 i del 30 de juny de 1855, del 10 de març de 1858, del 20 de setembre de 1864 i del 13 de gener de 1866, «*la ley de 1820 reconoció la existencia de fundaciones que no constituyen vínculo, ni mayorazgo, ni fideicomiso, sino un conjunto de bienes amortizados para llenar con sus rentas su peculiar objeto, en cuyo caso deben declararse subsistentes después de dicha ley y a pesar de ella... estando por lo mismo exceptuadas de las disposiciones de la misma las fundaciones meramente benéficas o piadosas cuyos bienes no estén destinados a determinadas familias o personas y comprendidos en la ley de Beneficencia de 1849, que determinó los bienes propios de la Beneficencia, autorizando la existencia de establecimientos de este orden, aunque estén fundados por particulares y puestos bajo la dirección o tutela de sus parientes... doctrina que es reiteración de la anteriormente declarada y expresiva: 1.º de que las fundaciones meramente benéficas o piadosas no queden abolidas por la mencionada ley de 1820, cuyos preceptos se limitan a las fundaciones establecidas en favor y utilidad de los parientes de los fundadores o de las familias designadas en la fundación, y 2.º, de que no alteraba la naturaleza y esencia de las meramente benéficas como la de dotar doncellas pobres de un pueblo, la eventualidad de haber parientes pobres del fundador, que debieran percibir la dote preferentemente» (M. MARTÍNEZ ALCUBILLA, *Diccionario...*, *op. cit.*, vol. II, p. 285). Malgrat la insistència del tribunal suprem en el caràcter no familiar de les fundacions benèfiques no afectades per la llei del 1820, les causes pies de la parròquia de Centelles, segons les meves dades, encara continuen beneficiant famílies determinades durant molt de temps amb posterioritat a la promulgació d'aquesta llei desvinculadora.*

29. M. MARTÍNEZ ALCUBILLA, *Diccionario...*, *op. cit.*, vol. II, ps. 916-919.

30. *Ibid.*, vol. IV, ps. 160-161.

quessin els béns de les capellanies haurien de redimir les càrregues que pesessin sobre aquestes amb deute de l'estat al 3 %. Però en relació amb la nostra paròquia de Centelles ens interessa particularment la normativa específica per a les comunitats de beneficiats de la corona d'Aragó establerta a l'article 22. Segons aquest article, «*los bienes, censos y demás derechos reales, que constituyen su dotación, se commutarán en la forma prescrita en el Convenio de 25 de Agosto de 1859... en inscripciones intransferibles de deuda consolidada de 3 por 100, que se entregarán a la respectiva comunidad a la que pertenezcan los bienes*».³¹

D'acord amb els llibres de comptes de la Comunitat, la determinació de la renda global per la partida corresponent al llevador de censals, és a dir, per les rendes procedents de les fundacions de misses, fou pràcticament absoluta fins l'any 1857. A partir d'aleshores començà a minvar i evolucionà de manera inversa a les rendes procedents de l'estat:

any	ingrés net	censals	%	estat	%	resta	%
1857	3307	2814	85,1	273	8,3	220	6,7
1858	2130	1240	58,2	467	21,9	423	19,9
1865	3493	2176	62,3	1180	37,8	137	3,9
1866-67	2925	282	9,6	1862	63,7	781	26,7
1880	2207	0	0	1719	77,9	488	22,1

(Les quantitats han estat arrodonides a lliures)

No fou fins al bienni 1866-67, per tant, precisament quan va promulgar-se el conveni particular a què m'acabo de referir, que tingué lloc la substitució de les rendes dels censals per les de l'estat —majoritàriament, rèdits del deute públic— com a font de recursos fonamental de la Comunitat. En els anys successius la partida del llevador continuà apereixent als pressupostos però fornint una quantitat sempre inferior —excepte el 1869— a les rendes estatals. Finalment, el 1879 s'hi féu la darrera anotació, amb un import de només 15 lliures.³²

La desaparició de les rendes procedents de les fundacions de misses i la seva substitució per rendes estatals significà, lògicament, la fi de tot el sistema. En la nova forma de vida social que batejava darrere d'aquest canvi, l'Església ja no representaria l'únic administrador de l'excedent simbòlic de la comunitat, sinó que aquesta funció correspondria als aparells ideològics de l'estat, dels quals l'Església, mercès al procés de substitució de rendes a què m'acabo de referir, hauria d'esdevenir un mer apèndix. Paral·lelament, també es desenvoluparia un canvi importantíssim en la forma d'extracció de l'excedent econòmic, que es desplaçà fonamentalment de l'esfera de la distribució a l'esfera de la producció en la mesura que aquest nou tipus de societat comportaria l'expropiació del productor de les seves condicions objectives; per la qual cosa, institucions com ara el censal, que formalitzaven un mecanisme d'extracció de l'excedent econòmic

31. *Ibid.*, vol. II, ps. 920-922.

32. APSCC, vol. K/9.

adscriu a les relacions de distribució i que, per aquesta raó, implicaven (o simplement toleraven) un procés de producció no alienat, adquirien, en el millor dels casos, una significació totalment marginal.³³ Així mateix, en una formació social dominada pel mode de producció capitalista la reproducció social d'aquells que no poden heretar la terra ja no hauria de plantejar cap problema, atès que la terra havia deixat de constituir el mitjà de producció fonamental; i, així mateix també, la mercantilització de l'economia que comporta aquell mode de producció hauria de provocar un augment extraordinari de l'índex de mobilitat social, de manera que la mort dels individus ja no seria l'únic fenomen, ni tan sols el més important, que donaria lloc a l'alteració de les titularitats jurídiques fonamentals.

En aquest context, el culte als morts, tal com l'he anat analitzant al llarg d'aquest article, perd totalment la seva significació sociològica, juntament amb les formes concretes en què apareixia institucionalitzat.

33. Per a un estudi dels censals i la legislació liberal *vid.* E. TELLO, *Pagessos...*, *op. cit.*, ps. 1100 i ss.